

Per Björklund

Egypten efter Andra världskriget: Nasserepoken

Följande är två kapitel ur Per Björklunds bok *Arvet efter Mubarak. Egyptens kamp för frihet*. De behandlar Egyptens historia efter Andra världskriget (1945) fram till 1970, då Anwar al-Sadat övertog makten. Under större delen av denna tid var Nasser regimens centralgestalt. För kompletterande texter – Egypten före och efter Nasser m m – se lästipsen allra sist.

Utdragen ur Per Björklunds bok är gjorda med författarens medgivande.

Martin F (3/5 2016)

5. Från revolution till diktatur

”Det här är Kairo. Klockan på Fuad-universitetet har just slagit sju och trettio. Här är nyheterna.” Med de orden hälsade nyhetsuppläsaren Fahmi Omar de egyptiska radiolyssnarna på morgonen den 23 juli 1952. Bredvid sig hade han en nervös och upphetsad arméofficer med ett färdigskrivet uttalande i handen. Anwar al-Sadat hade då tvingats vänta över en timme på att förkunna nattens militärkupp. Strömmen till sändningstornet hade brutits på guvernörens order.

Utan att presentera sig själv med namn förklarade Sadat att Egypten upplevt en period av korruption och politisk instabilitet som inverkat negativt på armén och orsakat nederlaget i Palestina-kampanjen 1948: ”Ledd av inkompetenta dårar och förrädare var armén oförmögen att försvara Egypten. Därför har vi genomfört en rensning. Armén är nu i händerna på män vars kompetens, integritet och patriotism ni kan ha fullt förtroende för.” Efter uttalandet lämnade Sadat radiohuset och sändningen fortsatte som om ingenting hänt. Nästa nyhet handlade om att kungen dagen innan träffat premiärministern för att diskutera bildandet av en ny regering — den fjärde på sex månader.

Radiosändningen lämnade folket i ovisshet. Vilka var det som gripit makten och vad var deras mål? Någon social revolution var det uppenbarligen inte tal om: ”Jag försäkrar våra utländska bröder att deras intressen, deras personliga säkerhet och deras egendom är säker”, förklarade Sadat. Nästa dag meddelade landets största dagstidning al-Ahram att kuppens enda mål var att utrota korruptionen och ”stärka det demokratiska styret”, därefter skulle armén genast återvända till barackerna.¹

I själva verket var makten i händerna på en handfull män utan plan. De hade inte ens enats om vad som skulle ske med kung Farouq, som vettskrämd flytt till sin lyxyacht utanför Alexandria efter kuppen. Inom juntan höjdes flera röster för att han skulle avrättas. Till slut beslutade man i stället att tvinga Farouq att abdikera till förmån för sin sex månader gamla son, Ahmed Fuad II, och gå i exil i Italien.

Först den 18 juni året därpå avskaffades monarkin formellt och brigadgeneral Mohammed Naguib utsågs till Egyptens första president. Vid det laget var det sedan länge uppenbart att militären inte var på väg tillbaka till barackerna. För insatta bedömare var det också tydligt att den verkliga makten låg hos en mer anonym medlem av revolutionsrådet som först under våren 1954 trädde fram som regimens centrala gestalt: Gamal abd al-Nasser.

¹ **Al-Ahram Weekly. 2002.** ”Announcing the Revolution”, 19 juli 2002.

Egyptiska ledare november 1952 (efter kung Farouq avsatts). Fr. vänster Sulayman Hafez, Muhammad Naguib and Nasser

*

De årtionden som föregick kuppen hörde till de mest turbulenta som Egypten upplevt. I storstäderna växte utpräglade arbetarkvarter fram med uppemot 50 000 invånare per kvadratkilometer. Men reallönerna var lägre än de varit före första världskriget och städerna svämmade över av blottställda landsbygdsbor; mellan världskriegen ökade Kairos befolkning från knappt 800 000 till 1,3 miljoner.² 30-talets stora depression ledde till återkommande strejker och den probrittiske premiärministern Ismail Sidqi, som själv var medlem i landets industrikammare, lät polisen storma fackföreningskontor och lämna över medlemslistor till arbetsgivarna.³

När Wafd till slut återkom till makten efter en våg av protester och blodiga kravaller hade rörelsens ledare insett att man inte kunde regera utan briterernas godkännande. 1936, 14 år efter "självständigheten", reglerades de anglo-egyptiska relationerna i ett avtal vars villkor inte var bättre än de som nationalistledarna kraftfullt avfärdat när man var i opposition. För Egyptens del innebar avtalet att landet för första gången sedan 1882 skulle ta full kontroll över sin egen armé och poliskår. Samtidigt avskaffades de ekonomiska och juridiska privilegier som europeiska medborgare åtnjutit sedan den osmanska tiden. Men nationalistiskt sinnade egyptier såg trots det uppgörelsen som ett svek, eftersom Storbritannien samtidigt fick behålla 10 000 soldater och 400 piloter vid Suezkanalen i minst 20 år och rätt att återockupera Egypten i händelse av en "internationell nödsituation".

² Beinin, Joel & Lockman, Zachary. 1998. *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam and the Egyptian Working Class 1882-1954*. Cairo: The American University in Cairo Press. sid 46.

³ Ibid, sid 194.

Det var mot den bakgrunden som Gamal abd al-Nasser fick sin politiska skolning. Han föddes 1918, ett år efter den stora revolutionen, och var bara elva år gammal när han för första gången sveptes med i en studentdemonstration. Det slutade med att han arresterades av polisen och tvingades tillbringa natten i en cell. Trots, eller kanske på grund av, den bittra erfarenheten skulle han snart ägna mer tid åt politiken än studierna; under sitt sista skolår hade han bara 45 dagars närvaro.

Med sin bakgrund i den hårt pressade lägre medelklassen — fadern var postmästare — var Nasser akut medveten om den hårfina skillnaden mellan framgång och undergång. Han experimenterade med flera av de nya radikala rörelser som utmanade Wafdpartiets politiska monopolställning, utan att bli varaktig medlem i någon av dem. När antagningen till militärakademien utvidgades efter det anglo-egyptiska avtalet 1936 sökte han sig genast dit och kom in på andra försöket. Efter en tids postering i Sudan fick han jobb som instruktör på akademien. Med karriären tryggad kunde han nu ha lämnat politiken bakom sig, men historien ville annorlunda.

Under andra världskriget fördubblades levnadsomkostnaderna samtidigt som den snabba utbredningen av nattklubbar och bordeller där fattiga flickor sålde sina kroppar till utländska soldater chockade stadsborna nästan lika mycket som kriget. I juni 1941 dödades 650 civila i bombräder mot Alexandria och en kvarts miljon människor drevs på flykten. Den följande vintern skapade de tyska truppernas snabba avancemang genom Libyen panik men på somliga håll också förhoppningar att tyskarna skulle kasta ut briter ur Egypten. För att förebygga social oro i ett kritiskt skede av kriget och göra sig av med en premiärminister som utpekades som protysk ingrep ockupationsmakten med sedvanlig brist på finkänslighet. Den brittiska ambassadören stormade in på palatset i Abdeen tillsammans med en grupp soldater. Med stridsvagnar på gatan utanför tvingades kungen välja mellan att abdikera eller låta Wafd bilda regering på nytt.

Nasser 1937

Episoden blev den sista spiken i kistan för de politiska ledarnas trovärdighet. Tjugo år efter Saad Zaghlouls revolt hade Wafd kommit till makten med stöd av den brittiska militären. Den unge

kung Farouq, som tagit över tronen 1936, hade visserligen gjort sig känd som en korrupt playboy som ägnade mer tid åt Kairos nattklubbar än landets sociala och politiska problem — men likväl såg många egyptier kungens förnedring som en attack på hela nationen. Från sin postering i El-Alamein skrev Gamal abd al-Nasser till en vän att soldaterna chockats när de hört nyheten: ”Tills nu pratade officerarna bara om att roa sig; nu talar de om att offra sina liv för sin heder.”⁴

Efter kriget närmade sig Egypten snabbt *ett vägsäl*. Vid krigsslutet var medellivslängden 36 år och fyra av fem egyptier var *analfabeter*. För att försörja sina styrkor under kriget hade briterna för första gången uppmuntrat industrins utveckling genom att importera maskiner och erbjuda teknik rådgivning till egyptiska företag. Mellan 1939 och 1945 ökade den storskaliga produktionen med 40 procent⁵ — vilket stärkte dem som alltid hävdade att en snabb industrialisering var möjlig om bara den politiska viljan fanns. Men vid krigsslutet kastades en kvarts miljon egyptier som arbetat för krigsmakten omedelbart ut i arbetslöshet, samtidigt som tilltagande mekanisering utplånade många jobb. Mellan 1945 och 1957 ökade produktionen i tillverkningsindustrin med 6 procent årligen, men sysselsättningen minskade med hela 9 procent.⁶ Löntagarnas del av företagens avkastning sjönk från 70 procent 1939 till 40 procent 1952, samtidigt som vinsten ofta fördes ut ur landet eftersom mer än hälften av aktiekapitalet var i utländsk ägo.⁷ Följden blev den största våg av sociala protester som Egypten upplevt. Under 1947 ägde nya strejker rum nästan dagligen och det enorma industri- och arbetardistriktet Shubra al-Kheima i norra Kairo blev en bas för den återupplivade kommuniströrelsen.

Folkliga protester slogs ofta ned med våld, men tortyr och censur var ingen lösning på sociala problem som växt fram under årtionden. Beroendet av bomullsexporten förblev en fälla: mellan 1951 och 1953 ökade exporten med nästan 50 procent men intäkterna sjönk eftersom priset samtidigt halverades. Några tusen godsägare kontrollerade det mesta av jorden medan nästan tio miljoner jordlösa levde på svältlöner.⁸ En av de största jordägarna var kungahuset, som sedan första världskriget utökat sina ägor från 800 till 100 000 tunnland. Monopolsituationen ledde till att hyran för en bit mark tredubblades på tio år,⁹ vilket slog hårt mot det mellanskikt av befolkningen som utgjorde en viktig bas för såväl officerskåren som de nya politiska rörelserna. Det blev alltmer uppenbart att jordreformer för att minska klyftorna och frigöra kapital till produktiva investeringar var nödvändiga, men den jordägande eliten i parlamentet blockerade alla åtgärder som hotade deras egna privilegier.

Efter andra världskrigets slut skärptes också konflikten med kolonialmakten Storbritannien. Egyptiska nationalister såg ett fullständigt tillbakadragande av de brittiska trupperna som det minsta man kunde begära efter att landet bidragit till de allierades krigsansträngningar. Regeringen i London var i sin tur fast besluten att behålla sitt militära fotfäste i Mellanöstern. När man arrogant meddelade att lärdomen av kriget var att Egypten faktiskt behövde Imperiets beskydd bröt nya protester ut.¹⁰ Brittiska soldater i bepansrade bilar öppnade eld mot folkmassorna, som svarade med att storma europeiska butiker och klubbar. Trots att hundratals journalister, intellektuella och fackliga ledare arresterades fortsatte strejkerna och demonstrationerna.

Kung Farouq letade desperat efter en chans att återta initiativet. Den kom i november 1947, när

⁴ Mansfield, Peter. 1971. *The British in Egypt*. London, sid 278.

⁵ Beinin och Lockman 1998, sid 258.

⁶ Ibid, sid 263.

⁷ Gahrton, Per. 1987. *Egypten – en arabisk demokrati*. Ordfront, sid 112.

⁸ 6 procent av jordägarna ägde 65 procent av jorden.

⁹ Gahrton 1987, sid 110-111.

¹⁰ Mansfield 1971, sid 284.

FN:s resolution om delning av det brittiska mandatet Palestina blev startskottet för ett inbördeskrig mellan judiska och arabiska styrkor. När staten Israel utropades i maj året därpå såg Farouq en kort militär kampanj som ett sätt att avleda uppmärksamheten från landets sociala problem. Han ignorerade varningar om att armén inte alls var redo att slåss mot sioniströrelsens milis, som var bättre utrustad och leddes av officerare med erfarenhet från kriget.

För Nasser blev verkligheten vid fronten en chock. När de egyptiska trupperna nådde staden Gaza på Medelhavskusten var området redan fullt av palestinska flyktingar. Armén saknade beredskap för att förse soldaterna med riktiga måltider och Nasser skickades med 1 000 pund i kontanter för att köpa ost och oliver från lokala bönder. Mot israeliska soldater beväpnade med vapen från Tjeckoslovakien hade egyptierna närmast antika gevär. Många vapen som stod listade i den officiella arsenalen existerade inte och rykten florerade om att politiker och höga officerare satt i system att köpa utrustning av undermålig kvalitet för att stoppa mellanskillnaden i egen ficka. Till råga på allt hade många av fotsoldaterna ingen aning om vad de slogs för — en ung man som Nasser talade med trodde att hela operationen var en övning.

Kriget blev en katastrof. Den egyptiska armén kunde inte lansera någon större offensiv och en hemlig fredstrevare från Farouq, som erbjöd ett de facto erkännande av Israel i utbyte mot att Egypten fick annektera delar av Negevöknen och skapa en landbrygga till Jordanien, avfärdades av den sionistiska rörelsens ledare David Ben-Gurion. Den 15 oktober inleddes i stället en motoffensiv som förde den israeliska armén till utkanterna av al-Arish, fem mil in på den egyptiska sidan av gränsen. Efter påtryckningar från USA drog man sig tillbaka till den internationella gränsen och lämnade staden Gaza och dess närmaste omgivningar i Egyptens händer.

Genom att skicka en oförberedd armé i krig hade Farouq begått ett ödesdigert misstag: han hade gjort sig till ovän med den enda kraft som stod emellan honom och en folklig revolution. När en grupp frustrerade officerare träffades efteråt frågade Nasser: ”Om vi besegrades av en grupp israeliska frivilliga, hur ska vi då möta britterna? Hur ska vi befria landet?” Flera år tidigare hade han dragits in i en grupp officerare som förenades av förakt för de politiska ledarnas svaghet och korruption. Efter Palestina-kampanjen blev den brokiga skaran mer sammansvetsad och antog namnet De fria officerarna, men de kunde fortfarande inte enas om vare sig målet eller vägen dit. Några sympatiserade med kommunisterna eller Muslimska brödrskapet, andra ville bara försvara officerskårens intressen. Gruppens första flygblad tog upp frågan om undermåliga vapen i kriget och senare pamfletter fördömde imperialismen och krävde att politiska fångar skulle frigges — men inga krav på sociala reformer fördes fram.

De följande åren närmade sig Egypten snabbt en revolutionär situation. Lantliga storgods invaderades och brändes ned av jordlösa bönder. Kring Suezkanalen utfördes gerillaattacker mot den brittiska militären, som på kort tid tvingades mångdubbla antalet soldater från 10 000 till 80 000. Transportfacken krävde nationalisering av de utländska spårvagns- och bussbolagen och i Alexandria vägrade telegrafarbetare att hantera trafik till de brittiska militärbaserna. 60 000 egyptier lämnade sina jobb hos den brittiska militären i kanalzonen i solidaritet med motståndsrörelsen och måste ersättas av östafrikanska soldater.

Under växande press från opinionen sade Wafdregeringen till slut ensidigt upp det impopulära avtalet med Storbritannien, vilket bara uppmuntrade det folkliga motståndet. Protestvägen kulminerade den 26 januari 1952. Dagen innan hade brittiska styrkor attackerat en polispostering i Ismailiya som anklagades för samröre med gerillan. Egyptierna besköts med artilleri och stridsvagnar tills fler än 50 av dem dödats. Nästa morgon fylldes gatorna i Kairo av ilska folkmassor och framåt kvällen övergick demonstrationerna i våldsamma upplopp. Anlagda bränder förstörde stora delar av det centrala affärsdistriktet och andra symboler för det brittiska

inflytandet — hotell, banker och klubbar.

Kairobranden följdes av vilda anklagelser. Regeringen skyllde på kommunisterna, vilket brittiska diplomater ställde sig tveksamma till i sina rapporter. Andra pekade ut Muslimska brödrskapet eller kungahuset självt, som skulle ha anlagt bränderna som en förevändning att krossa all opposition. Men oavsett vad som låg bakom var regimens svar lätt att förutse: ledande kommunister och fackliga ledare arresterades,

Wafdregeringen avsattes ännu en gång och dess efterträdare slog genast ned på gerillarörelsen i kanalzonen.

Splittring mellan socialister, islamister och liberala nationalisterna gav kungen en chans att återta initiativet, men framåt sommaren vaknade den folkliga rörelsen på nytt till liv. Transportarbetarnas fackföreningar enades om en generalstrejk den 27 juli. I den spända atmosfär som rådde kunde en sådan snabbt leda till utbredda oroligheter, men strejken blev aldrig av. Efter militärkuppen den 22 juli ställde de fackliga ledarna in aktionen för att ge den nya regimen en chans att bekänna politisk färg.

*

”Vår militära rörelse har ingenting med politik att göra”, försäkrade brigadgeneral Mohammed Naguib några dagar efter kuppen. Han hade varit en av dem som påtalat arméns bristande beredskap inför Palestinakampanjen och blev den nya regimens ansikte utåt. Samma budskap levererades till de utländska ambassaderna. För att lugna utländska investerare ändrades genast en lag som några år tidigare begränsat det utländska ägandet av egyptiska företag till 49 procent; nu höjdes gränsen till 51 procent.

Den första utmaningen mot den nya regimen kom inte heller från den gamla eliten utan från landets arbetare. En vecka efter kuppen antog fackliga ledare ett uttalande som gav militären sitt stöd, men manade den att försvara konstitutionen, häva undantagslagarna och avskaffa den politiska polisen. Den 12 augusti bröt en strejk ut bland hundratals textilarbetare i Kafr al-Dawwar utanför Alexandria. När armén anlände morgonen därpå möttes den av demonstranter som ropade ut sitt stöd för revolutionen och general Naguib samtidigt som de krävde höjda löner och fria fackliga val. Det exakta händelseförloppet är omtvistat än i dag, men i de sammandrabbningar som följde dödades två soldater, en polisman och fyra arbetare. Flera hundra arbetare arresterades och två av dem, Mustafa Khamis och Muhamed al-Baqari, dömdes till döden genom hängning i en summarisk rättegång.

Militärdomstolen leddes av översten Abd al-Moneim Amin, en av juntans mest högervridna medlemmar med band till jordägarelliten och starka sympatier med USA. Dödsdomarna stöddes dock av hela Revolutionsrådet utom Nasser och två officerare med vänstersympatier. Strejken beskrevs som en kommunistisk provokation, vilket nutida historiker avfärdat som ytterst osannolikt.¹¹ Oavsett om de själva trodde på anklagelsen eller ej var det uppenbart att den nya regimens män inte tänkte tillåta några utmaningar mot deras nyvunna makt. För säkerhets skull riktade Mohammed Naguib en varning till folket: ”Alla sektioner av befolkningen, i synnerhet arbetare, bör känna till att varje störning av den allmänna säkerheten kommer att betraktas som landsförräderi, och straffet för det känner alla till.”¹²

Efter strejken fick inrikesministeriet order att bilda en särskild säkerhetsorganisation med uppgift

¹¹ Beinin och Lockman 1998.

¹² **Wheelock, Keith. 1960.** *Nasser's New Egypt: A Critical Analysis.* New York: Frederick A. Praeger Publishers, sid 15.

att bekämpa ”kommunism och zionism”. När en amnesti för alla politiska fångar utfärdades den 16 oktober undantogs kända vänsteraktivister med argumentet att deras brott inte var politiska utan ”sociala”: de ville inte bara störta en korrupt regim utan vända hela samhällsordningen över ända. Trots det förblev ledningen för den största av de kommunistiska grupperingarna, Hadatu eller Demokratiska rörelsen för nationell befrielse, försiktigt positiv till den nya regimen. Man protesterade mot dödsdomarna mot arbetarna i Kafr al-Dawwar men hävdade också att ”bråken” orsakats av ”imperialistiska agenter” — strejker i detta läge skulle bara gynna reaktionära krafter.

Kommunistledarnas inställning delades inte alltid av fot folket i rörelsen. Men även de vänstergrupper som kritiserade regimen öppet hade svårt att mobilisera för kravet på ”återgång till demokrati”, eftersom alla visste att den ”demokrati” som existerat innan kuppen bara skulle föra landets mest konservativa krafter till makten igen. Vänsterns inställning blev ännu mer kluven då regimen inom en månad efter kuppen inledde efterlängttade jordreformer. Det primära syftet var politiskt: nästan all jord som konfiskerades tillhörde kungafamiljen och ett tjugotal mäktiga familjer, vilka lagt beslag på nästan en tiondel av landets odlingsbara jord och i många fall dominerade hela regioner med hjälp av privata miliser. Nu krossades basen för deras politiska makt i ett slag.

*

Nasser hävdade senare att armén beslutat sig för att behålla makten eftersom det helt enkelt inte fanns någon annan politisk kraft som kunde styra landet. I pamfletten *Revolutionens filosofi* skrev han att han föreställt sig att armén skulle fungera som förtrupp för massorna, som skulle följa efter ”marscherande i täta led mot det stora målet”. Men folket levde inte upp till förväntningarna. ”Förtruppen fullförde sin uppgift, den stormade tyranniets fästningsvallar, slängde ut tyrannen och väntade. [...] Ändlösa folkmassor dök upp, men hur skiljer sig inte verkligheten från fantasin: dessa massor var de spridda eftersläntrarna från en besegrad armé.”¹³

I själva verket gjorde regimen allt för att krossa de folkliga rörelser som faktiskt existerade, från fackföreningar och studentkårer till kvinnoorganisationer och politiska partier. När representanter för nästan 200 000 arbetare ville bilda en facklig federation förbjöds den grundande kongressen och fackföreningarna manades att rensa sina egna led på ”utländska element”, det vill säga kommunister. Radikala fackliga ledare arresterades och ersattes av sådana som var mer vänligt inställda till den nya regimen. Studentkårerna upplöstes och i januari 1953 förbjöds alla politiska partier och ett hundratal ledande politiker arresterades. I stället lanserade regimen en egen massorganisation, Befrielsefronten, som skulle ersätta de traditionella partierna under en ”övergångsperiod”. Vid öppningen av organisationens kontor i Shebeen al-Kom förklarade Nasser att ständiga konflikter nu skulle ersättas med ”enhet, disciplin och arbete”. Befrielsefronten var inte ett parti utan ”ett organ för att organisera folkets krafter, och lära det att välja sina representanter på ett lämpligt sätt”.¹⁴

Fortfarande återstod en farlig utmanare: Muslimska brödraskapet, som bildats 1928 och snart etablerat sig som Egyptens största folkrörelse.¹⁵ Om regimen relation till vänstern snabbt blev problematisk varade smekmånaden med islamisterna desto längre. Efter viss tvekan hyllade Brödraskapets ledare De fria officerarna som en ”välsignad rörelse”. Sannolikt uppmuntrades de av regimen attacker på vänstern och fackföreningarna — efter strejken i Kafr al-Dawwar hade Brödraskapets tidning al-Da'wa manat juntan att ”slå med en järnhand” mot kommunisterna och

¹³ Alexander, Anne. 2005. *Nasser – His Life and Times*, Cairo: American University Press, sid 59.

¹⁴ Wheelock 1960, sid 23.

¹⁵ Se kapitel 9. [ingår ej i detta utdrag]

”driva dem tillbaka till deras hålor”.¹⁶ Regimen såg i sin tur Wafd och Brödrskapet som sina farligaste motståndare och ville till varje pris undvika en allians dem emellan. Samtidigt som alla andra politiska partier förbjöds utsågs därför ledande islamister till viktiga politiska poster.

För stunden hade båda parter en gemensam fiende i såväl Wafd som kommunisterna, men i grunden rådde djup oenighet om hur den nya staten skulle byggas. Brödrskapet ville ha en islamisk konstitution och många av dess ledare kämpade hårt mot jordreformerna eftersom de själva var jordägare. I januari 1954 fick — eller skapade — Nasser den ursäkt han behövde för att slå till.

Vid ett massmöte till minne av studenter som dött i kanalzonen gerillastrider fördömdes Nasser som en pro-amerikansk diktator av talare från Brödrskapet. Sammandrabbningar bröt ut med Befrielsefrontens anhängare och regimen svarade med att förbjuda islamiströrelsen.

Efter sjuttio år av utländsk ockupation stod Egypten på tröskeln till verkligt nationellt oberoende. För första gången fanns en regering som inte böjde sig för stormakternas krav och som stod i begrepp att förhandla fram en fullständig evakuering av de brittiska trupperna från Suezkanalen. För de som i årtal kämpat för dessa mål var det inte lätt att mobilisera mot den nya regimen, hur auktoritär den än var. Det blev tydligt när saken ställdes på sin spets i mars 1954.

Vid det laget fanns ingen politisk kraft som militären inte var i konflikt med. Samtidigt började sprickor synas inom regimen. Mohammed Naguib hade tröttnat på rollen som galjonsfigur och den 23 februari avgick han från sin post i ett försök att pressa Revolutionsrådet att ge honom större makt. En samlad opposition organiserade genast massprotester för att Naguib skulle återinsättas och den parlamentariska demokratin återupprättas. Först efter vapenskrammel från en armsdivision som stödde Naguib gav Revolutionsrådet med sig.

Nassers motdrag kom inom en månad. Revolutionsrådet tillkännagav att det skulle upplösa sig självt och lämna över makten till en konstituerande församling. Det såg ut som en total kapitulation för oppositionens krav, men i själva verket hade Nasser ställt sina motståndare schack matt. Inför valet mellan fortsatt militärstyre eller återgång till ruta ett klövs oppositionen på mitten.

När juntan tillkännagav sin egen upplösning demonstrerade tusentals till stöd för beslutet i arbetarkvarteren Shubra och Helwan. Fackföreningar som förblivit självständiga från regimen undertecknade ett upprop för juntans upplösning, demokratiska rättigheter och frihet för alla fängslade arbetare. Men Befrielsefronten hade redan börjat organisera en motkampanj mot beslutet med stöd av regimtrogna fackföreningar. Transportarbetarnas fackföreningar i Kairo utlyste en generalstrejk ”till stöd för revolutionen” och när uppslutningen inte blev total stoppade säkerhetsstyrkorna spårvagnstrafiken. Efter tre dagars ”strejk” tog juntan tillbaka sitt beslut. De utlovade valen ställdes in, censuren återinfördes och ett stort antal oppositionsledare och journalister arresterades.

I den officiella historieskrivningen var mars 1954 den punkt då ”arbetare och bönder” tog ledningen för revolutionen och satte dess framåtskridande framför politiska rättigheter. Alla som kritiserade bristen på demokrati avfärdades från och med nu som reaktionens och imperialismens hantlangare. Verkligheten var betydligt mer komplex. En del fackliga ledare stödde verkligen fortsatt militärstyre därför att man såg armén som den enda kraft som kunde befria Egypten från utländsk ockupation och bryta de konservativa jordägarnas makt. Men det starkaste stödet för den nya regimen kom från medelklassen, som efter år av social oro och politisk kaos längtade efter stabilitet och ekonomiska framsteg. Att konfrontationen slutade med seger för Nasser berodde

¹⁶ Beinin & Lockman 1998, sid 426.

också på att Muslimska brödrskapet backade från kraven på demokrati. I en hemlig uppgörelse hade regimen friggett många av dess anhängare, och utan islamisternas medverkan vägde oppositionen lätt.

Vapenvilan mellan regimen och Brödrskapet varade dock inte längre. Under ett tal i Alexandria den 26 oktober samma år sköt en medlem av rörelsen, Mahmoud abd al-Latif, åtta skott mot Nasser — alla missade. På en inspelning hörs skotten och efter en stunds kaos Nassers spruckna röst över folkmassan: ”Stanna på era platser, stanna på era platser.” Han samlar sig något och, fortsätter osammanhängande: ”Mitt liv är ett offer för er... mitt blod är ett offer för er... detta är Gamal abd al-Nasser som talar.” En stund senare säger han: ”Låt dem döda mig. För i detta land har jag sått frihet, värdighet och respekt, för Egypten, för Egyptens frihet, för er, för era barn och era barnbarn.”¹⁷

Än i dag är åtskilliga av Brödrskapets anhängare övertygade om att hela episoden var iscensatt av Nasser för att få en ursäkt att krossa rörelsen. Trots att mordförsöket mycket väl kan ha varit ett individuellt initiativ arresterades tusentals av rörelsens medlemmar. Många torterades och flera dömdes till döden, inklusive dess högste ledare Hassan al-Houdeiby som dock skonades till slut. Mohammed Naguib anklagades för samröre med islamisterna och avsattes från presidentposten. Nassers grepp om makten var nästan totalt.

¹⁷ Inspelning på Nasserstiftelsens hemsida:

7. Arabernas röst – Egypten under Nasser

DEN 28 SEPTEMBER 1970 chockades arabvärlden av nyheten om Nassers plötsliga död i en hjärtattack. Bara timmar tidigare hade han medlat fram ett slut på de blodiga striderna mellan den jordanska regimen och palestinska gerillagrupper i Amman. Egyptens roll under ”Svarta september” visade landets inflytande i arabvärlden, och Nassers enorma popularitet bekräftades två dagar senare när fem miljoner människor samlades för att följa begravningsprocessionen genom Kairo.

När auktoritära politiska ledare uppnår en legendarisk status säger det minst lika mycket om det tomrum de fyllt som om deras egen storhet. Nassers vältalighet och känsla för det teatraliska var utan tvekan en tillgång i politiken — som ung student ska han enligt myten ha spelat Hamlet så övertygande att hans far rusade upp på scenen i tron att sonen var död. Men kanske var det lika mycket hans brist på uttalade politiska visioner som lät honom överbrygga klyftorna mellan höger- och vänsterfalangen inom regimen, balansera mellan olika politiska krafter och spela ut dem mot varandra.

Utan en enande gestalt skulle Revolutionsrådet troligen ha fallit i bitar. De fria officerarna var en ideologiskt brokig grupp som inkluderade såväl kommunister och islam-ister som liberaler med starka sympatier för USA. Det enda som förenade dem var en önskan att modernisera och stärka Egypten, inte minst armén, och befria landet från det brittiska imperiets klor. Alla kom från ett socialt mellanskikt som i årtal sett sin levnadsstandard och sociala status undergrävas. De sökte en väg ut ur underutveckling— men inte en social revolution.¹

När De fria officerarna grep makten 1952 dominerades stora delar av Afrika och Mellanöstern ännu av de europeiska kolonialmakterna. I Algeriet hade 150 000 franska kolonistatörer lagt beslag på den bästa jordbruksmarken och all politisk makt. Britterna härskade via ombud — inte minst kungahusen i Jordanien och Irak som betraktades som garantier för ”stabilitet” och de utländska företagens kontroll över oljan. Arabvärlden hade lidit ett förödmjukande nederlag i kriget mot Israel 1948 och väntade på politiska ledare som vågade stå upp mot stormakterna. Nasser gick snabbt in i rollen.

I *Revolutionens filosofi* betonade Nasser Egyptens afrikanska identitet och slog fast att det var landets plikt att ta ställning i ”den blodiga och skräckinjagande kamp som nu äger rum i hjärtat av Afrika mellan fem miljoner vita och två hundra miljoner afrikaner”.² Efter upproret i Algeriet 1954 fann många av befrielseörelsens ledare en fristad i Egypten och snart öppnade en lång rad afrikanska nationaliströrelser kontor i Kairo. Många fick också ekonomiskt stöd av den egyptiska staten.

Till en början var dock den nya regimens utrikespolitik långt ifrån radikal. Efter kuppen gav Revolutionsrådet snabbt upp Egyptens anspråk på Sudan³ och upprättade informella kontakter med Israel via diplomater i Paris. När de brittiska trupperna till slut lämnade Suezkanalen fick de rätt att återvända i händelse av en attack på Turkiet. Nasser hälsade överenskommelsen som

¹ Beinin och Lockman 1998, sid 12.

² Alexander 2005, sid 74.

³ Tidigare regeringar hade betraktat Sudan som en del av landets territorium trots att Egypten i praktiken saknade inflytande i landet sedan sekelskiftet. Britternas ockupation av Sudan rättfärdigades i sin tur formellt med en överenskommelse där Egypten och Storbritannien delade ”ansvaret” för landet. I praktiken härskade britterna på egen hand trots att ockupationen länge bekostades av den egyptiska statsbudgeten – ett ologiskt och bisarrt arrangemang som var typiskt för kolonialismens strävan att dölja rå maktpolitik bakom en tunn fernissa av formell legitimitet.

början på ”en ny era av vänskapliga relationer baserade på ömsesidig tillit, förtroende och samarbete mellan Egypten och Storbritannien och de västerländska länderna”.⁴ En av kuppmaakarnas allra första åtgärder hade varit att skicka en förfrågan om bistånd till USA:s ambassad, vilken beviljades. Under regimens första fyra år uppgick biståndet från Washington till 86 miljoner dollar.⁵

Vid andra världskrigets slut hade USA seglat upp som den ledande stormakten på den arabiska halvön. Nu byggde man snabbt nära relationer med Turkiet och Iran, vars valde premiärminister Mohammed Mossadeq störtades i en väststött militärkupp 1953. USA:s politik i Mellanöstern drevs av två mål: att ringa in supermaktsrivalen Sovjetunionen med militärbaser och allierade och att säkra tillgången till regionens enorma oljereserver. Värdet av en militär närvaro i Egypten kunde knappast överdrivas, enligt Pentagons strateger. Från Suez kunde bombplan nå södra Sovjet och baserna kunde försörjas via Indiska oceanen om Medelhavet skulle blockeras.⁶ Som regionens befolkningsmässiga tungviktare var Egypten också en åtråvärd allierad. ”Vi räknar med att Egypten ska spela en viktig och ledande roll [...] för att nå USA:s politiska mål i Mellanöstern”, förklarade den vice utrikesministern John D. Jernegan i augusti 1954.⁷

Ett halvt sekel senare finns det fog för att säga att Egyptens strategiska betydelse har varit en förbannelse. Men för De fria officerarnas regim öppnade den ett visst utrymme att manövrera självständigt på den världspolitiska arenan. Nasser spelade ut supermakterna mot varandra för att få bästa möjliga villkor i det ekonomiska samarbetet, men avböjde militärt bistånd från USA eftersom villkoret var att amerikanska militära ”rådgivare” skulle stationeras i landet.⁸ Men om balansgången mellan att söka samarbete med väst och bygga folklig legitimitet med nationalistisk retorik var svår i sig, skulle regionala intriger och den ständigt närvarande Palestinakonflikten göra den nästan omöjlig.

*

På det israeliska utrikesdepartementet möttes statskuppen i Egypten med försiktig optimism. Man hoppades att den nya regimen skulle fokusera på interna problem och undvika ett nytt krig med Israel för att säkra bistånd från västvärlden. Militäretablissemangen såg annorlunda på saken: inte minst framstod utsikten att Egypten skulle få militärt bistånd från USA som ett hot. Sommaren 1954 mynnade oron ut i en av den israeliska underrättelsehistoriens mest bisarra operationer.

Planen var enkel: antibrittiska och antiamerikanska terrordåd i Egypten skulle övertyga västmakterna om att Nasser inte var pålitlig. Storbritannien skulle ompröva tillbakadragandet från Suez och USA överge alla planer på militärt samarbete. Egyptiska judar rekryterades som agenter och den 23 juli placerades bomber på ett postkontor och flera biografer som visade brittiska och amerikanska filmer. Attacken förhindrades när en av de primitiva bomberna utlöstes i förtid och det började ryka ur fickan på en av agenterna, vilket ledde till att resten av konspiratörerna kunde gripas.

Den israeliska regeringen förnekade all inblandning och piskade upp hemmaopinionen genom att beskriva hela affären som en antisemitisk komplott. Hemliga samtal mellan Egypten och Israel kring blockaden mot israeliska fartyg i Suezkanalen och Tiransundet stoppades. ”Vi kommer inte

⁴ Mansfield 1971, sid 309.

⁵ **Mufti, Malik. 2007.** ”The United States and Nasserist Pan-Arabism”, i Lesch 2007, sid 142.

⁶ Hahn 2007, sid 76. Just denna aspekt av Egyptens strategiska betydelse minskade med utvecklandet av bombplan och missiler med längre räckvidd.

⁷ **Hahn, Peter. 2007.** ”National Security Concerns in US Policy Toward Egypt, 1949-1956”, i Lesch 2007, sid 80.

⁸ Ibid.

att förhandla i skuggan av galgen”,⁹ förklarade Israels premiärminister Moshe Sharett efter att två av de nio åtalade israeliska agenterna dömts till döden. Men Nasser hade inget val. En regim som avrättat strejkande arbetare och politiska motståndare kunde knappast visa större barmhärtighet mot en grupp utländska spioner.

När sanningen blev känd i Israel bröt en häftig strid ut om vem som bar ansvaret. Försvarsminister Pinhas Lavon utsågs till syndabock och tvingades avgå. En utvärdering av underrättelse-tjänstens historievadling mer än femtio år senare drog slutsatsen att agenterna inte tränats ordentligt och att operationen i sin helhet var ”meningslös”.¹⁰ Någon ursäkt till Egypten har dock aldrig varit aktuell. År 2005 arrangerades i stället en ceremoni i Jerusalem där de tre överlevande agenterna fick diplom av Israels president Moshe Katsav, som hyllade de inblandade som ”hjältar”.¹¹

I februari 1955 följdes den så kallade Lavon-affären av en blodig israelisk räd mot Gaza, där 39 egyptiska soldater dödades. Det var den allvarligaste drabbningen i området sedan 1948, och Nasser hävdade senare att händelsen raserat hans tro på möjligheten av fredligt samförstånd med Israel. Spänningarna vid gränsen ökade snabbt och behovet att modernisera armén framstod som alltmer akut. Nasser begärde militärt bistånd från Washington, men USA:s utrikesminister John Foster Dulles kunde inte smälta Egyptens vägran att gå med i den västorienterade Bagdadpakten — som inkluderade Storbritannien, Turkiet, Iran, Irak och Pakistan. Utrikesdepartementet varnade i en rapport för att stöd till neutrala ledare skulle uppmuntra andra politiker i regionen att ”säga upp sina avtal med Storbritannien (och oljebolaget IPC:s koncessioner) och engagera sig i en fullskalig kampanj mot ’imperialismen’”.¹²

Som västerländska diplomater i Kairo förutspått vände sig Nasser till slut till Sovjetunionen, som sålde vapen med Tjeckoslovakien som mellanhand. USA:s svar blev den så kallade Omega-policyn: en plan för att undergräva Nassers ställning genom gradvis minskat bistånd och ökat stöd till Egyptens rivaler i regionen, inte minst Irak. Västeuropeiska stater uppmuntrades också att sälja vapen till Israel. När Nasser i maj 1956 erkände Folkrepubliken Kina svarade USA med att utan förvarning blockera ett utlovat lån från Världsbanken till byggandet av den enorma Aswandammen. De egyptiska ledarna fick reda på beslutet genom pressen.

Dulles trodde att förödmjukelsen skulle lära Nasser en läxa, men effekten blev den motsatta. I ett tal inför tiotusentals anhängare i Alexandria den 26 juli jämförde Nasser världsbankschefen Eugene Black med Ferdinand de Lesseps, som hundra år tidigare byggt Suezkanalen. ”Allt som stals från oss av det där imperialistiska företaget, denna stat inom en stat, medan vi dog av hunger, ska vi ta tillbaka”, lovade Nasser. De Lesseps var kodordet; i samma ögonblick som namnet uttalades intog egyptiska trupper kanalföretagets högkvarter.

Beskedet utlöste eufori. Tusentals egyptier hade dött under byggandet av kanalen, som ruinerade landet och öppnade för den brittiska ockupationen. Men den symboliska effekten var större än de praktiska konsekvenserna; den 99-åriga koncessionen närmade sig ändå sitt slut och aktieägarna skulle kompenseras. Trots det valde regeringarna i London och Paris att betrakta nationaliseringen som en krigshandling.

Suezkrisen handlade bara på ytan om vattenleden mellan Medelhavet och Röda havet — det verkliga målet var att störta den egyptiska regimen. Den brittiske premiärministern Sir Anthony

⁹ Shlaim, Avi. 2001. *The Iron Wall: Israel and the Arab World*. New York: W.W. Norton & Company, sid 120.

¹⁰ Haaretz. 2009. ”MI figures out what went wrong in the Lavon affair – 55 years later”, 11 november 2009.

¹¹ Reuters 2005. ”Israel Honors 9 Egyptian Spies”, *Reuters*, 30 mars 2005.

¹² Alexander 2005, sid 81.

Eden var enligt samtida bedömare närmast besatt av Nasser, som han beskrev som ”den där Hitler vid Nilen”. Allt tal om att isolera honom var ”nonsens”. ”Förstår du inte att jag vill se honom förgjord?” röt han åt biträdande utrikesministern Anthony Nutting — flera månader innan nationaliseringen av kanalen. När Nutting återigen varnade för en invasion och förespråkade en diplomatisk lösning skrek han: ”Men jag vill inte ha ett alternativ. Och jag skiter fullständigt i om följden blir anarki och kaos i Egypten”.¹³ Kolonialismens dagar var räknade. Överallt reste sig förtryckta folk mot sina utländska herrar. Men i de sönderfallande imperiernas centrum hade insikten ännu inte sjunkit in — i stället sökte man syndabockar. Enligt den brittiske historikern Peter Mansfield hade Anthony Eden börjat betrakta varje motgång för Imperiet, varje antibrittisk demonstration i Mellanöstern, som Nassers verk.¹⁴ Den franska regeringen led av samma syndrom. I desperation över situationen i Algeriet hade man intalat sig att det algeriska upproret skulle kollapsa om bara den egyptiska regimen föll. En pakt mot Nasser mellan Storbritannien, Frankrike och Israel framstod som alltmer logisk.

Redan när Frankrike under sommaren 1956 gick med på att sälja vapen till Israel var regeringen i Tel Aviv på det klara med villkoren: ”Frankrike kommer bara att ge oss vapen om vi ger dem seriös hjälp i fråga om Algeriet”. sade överbefälhavaren Moshe Dayan till premiärministern David Ben-Gurion. ”Seriös hjälp betyder att döda egyptier, inget mindre.”¹⁵ I utbyte mot försäljning av 72 Mystère-plan och 200 AMX-stridsvagnar lovade Israel gemensamma operationer för att spränga den egyptiska radiostationens Sawt al-Arabs (Arabernas röst) sändare och attacker mot den algeriska gerillans baser i Libyen.

Samma dag som nationaliseringen av Suezkanalen blev offentlig kallades Shimon Peres, då generaldirektör för det israeliska försvarsdepartementet, till ett möte med den franske försvarsministern Maurice Bourges-Maunour. Den senare hade ett radikalt förslag: ett trepartsanfall mot Egypten.¹⁶ I oktober introducerades Anthony Eden i planen, som gick ut på att Israel skulle invadera Egypten och skapa en förevändning för Storbritannien och Frankrike att intervensera för att skydda Suezkanalen. Under ett tre dagar långt möte i Sèvres, den 22 till 24 oktober, utarbetades ”den mest väldokumenterade krigsintrigen i modern historia”.¹⁷

Det gällde att agera snabbt. Enligt den brittiska utrikesministern Selwyn Lloyd kunde en diplomatisk lösning på Suezkrisen nås inom en vecka, vilket skulle lämna Nasser vid makten. Men Ben-Gurion var tveksam till att låta Israel spela rollen av angripare. Först på konferensens sista dag gav han med sig, på villkor att alla tre parter undertecknade ett protokoll över mötets slutsatser.¹⁸ Ben-Gurions beslut kan också ha påverkats av Frankrikes löfte att hjälpa till att bygga Israels första kärnkraftverk vid Dimona — Israels första steg mot att bli Mellanösterns enda kärnvapenmakt.

Den 29 oktober intog israeliska fallskärmsjägare Mitlapasset öster om Suez. Frankrike och Storbritannien lade in veto mot en FN-resolution som manade Israel att dra tillbaka sina styrkor till vapenstilleståndslinjen. Dagen därpå inledde de sin invasion. Egyptiska flygbaser och städer bombades och fallskärmsjägare landsattes i kanalzonen. Flygblad manade befolkningen att störta Nasser och en radiosändning på arabiska från en brittisk bas på Cypern förklarade att ”vi är tvungna att bombardera er var ni än finns. Föreställ er att era byar bombas. Föreställ er att era

¹³ Mansfield 1971, sid 311-312.

¹⁴ Mansfield 1971, sid 312.

¹⁵ Shlaim 2001, sid 164.

¹⁶ Ibid, sid 166.

¹⁷ Ibid, sid 171.

¹⁸ Ibid, sid 173.

hustrur, barn, mödrar, fäder, farfäder och morfäder flyr från sina hus och lämnar kvar sin egendom. Detta kommer att hända er om ni gömmer er bakom era kvinnor i byarna. Om era byar och hem inte evakueras, är det inget tvivel om att de kommer att förstöras. Ni har begått en synd då ni satte er lit till Abdul Nasser.”¹⁹

På hemmaplan anklagades den brittiska regeringen för att ljuga om krigsmålen och 10 000 demonstranter krävde Anthony Edens avgång. Men det var USA:s hot om ekonomiska sanktioner mot Storbritannien som till slut tvingade fram en förödmjukande reträtt. President Eisenhower hade från början varit motståndare till ett angreppskrig, som han menade skulle vända hela tredje världen mot väst ”i en generation, och kanske ett århundrade”.²⁰

Ben-Gurions förväntningar på kampanjen hade varit höga. I ett telegram till den brigad som inlagt Sinaihalvöns södra spets skrev den israeliske premiärministern att området ”för fjorton hundra år sedan var en del av en självständig judisk stat” och nu skulle bli en del av ”det tredje kungadömet av Israel”. Förhoppningarna grusades när USA och Sovjetunionen krävde ett ovillkorligt tillbakadragande av de israeliska styrkorna. Sovjets premiärminister Nikolai Bulganin anklagade den israeliska regeringen för att ”leka med världens öde”²¹ och USA hotade att stoppa privata donationer till landet från amerikanska judar. Israel drog motvilligt tillbaka sina trupper och en FN-styrka placerades i Sinai. Därmed kunde Ben-Gurion peka på en liten framgång, trots att de primära målen inte nåddes. Priset var att Israel stämplades som kolonialmakternas villiga redskap.

*

Suezkrisen var en vändpunkt i regimens relationer till både stormakterna och dess eget folk. Brittiska medborgare som bott i Egypten i årtionden utvisades och deras tillgångar beslagtogs. Situationen för egyptiska judar blev allt svårare och många valde att emigrera. Efter invasionen bildades hundratals motståndsgupper som ofta leddes av kommunister och islamister — varav en del nyss suttit fängslade. I Port Said dödades ett tusental otränade och lätt beväpnade gerilla-soldater i hårda strider med brittiska fallskärmsjägare.

Det massiva stödet för Nasser och den tilltagande radikalismen i regionen oroadе USA. I ett tal inför kongressen den 5 januari 1957 lovade Eisenhower militärt stöd till alla stater som hotades av något land ”kontrollerat av den internationella kommunismen”. De egentliga måltavlorna för den så kallade Eisenhower-doktrinen var Egypten och Syrien.

Syrien hade utropats som självständigt redan 1941, men Frankrike drog tillbaka sina trupper från landet först fem år senare efter ett våldsamt uppror som möttes av flygbombningar av Damaskus. Efter en serie militärkupper hade parlamentariskt styre upprättats, men regeringen dominerades av en liten jordägande elit och militären fortsatte att blanda sig i politiken. Kommunistpartiets inflytande växte snabbt, och när landet efter Suezkrisen köpte stridsvagnar och flygplan av Sovjetunionen började USA och Storbritannien planera en storskalig operation för att störta regimen. Enligt en plan som togs fram av CIA och MI6 skulle fejkade gränsincidenter och sabotage ge en förevändning för väststödda grannländer att invadera.²² Stora mängder vapen flödade till regeringarna i Jordanien, Libanon, Irak och Saudiarabien, och Turkiet uppmuntrades att mobilisera tiotusentals soldater. Eisenhower och Storbritanniens premiärminister Harold Macmillan gav också klartecken till lönnmord på två höga militärer och kommunistpartiets ledare

¹⁹ Johnson, Paul. 1957. *Suezkrisen*, Stockholm: Tiden, sid 116.

²⁰ Hahn, 2007, sid 81.

²¹ Shlaim 2001, sid 181.

²² Traboulsi, Fawwaz. 2007. *A History of Modern Lebanon*. Pluto Press, sid 132-137.

i Syrien.²³ Men operationen förverkligades aldrig eftersom monarkerna i Jordanien och Irak inte vågade gå till angrepp mot en annan arabstat.

Nasser träffar Sovjetunionens ledare Nikita Chrusjtjov.

I stället drev vänsterns växande styrka konservativa krafter i Syrien att söka Nassers stöd. I januari 1958 reste en grupp höga officerare till Kairo där de meddelade att Syrien stod inför en ”kollaps”. Lösningen var en union med det befolkningsmässigt fyra gånger större Egypten. Nassers villkor var att alla politiska partier skulle upplösas — unionen skulle bli en enpartistat med honom som högsta auktoritet. Såväl kommunistpartiet som det syriska Muslimska brödraskapet vägrade och gick under jorden. Bara det arabnationalistiska Baathpartiet gick med på att formellt upplösa sig självt i förhoppningen att man ändå skulle få en ledande position i den nya regimen.

”I dag har arabnationalismens slogans blivit verklighet”, slog Nasser fast när bildandet av Förenade Arabrepubliken kungjordes av honom och Syriens president Shukri al-Quwatli den 1 februari.²⁴ John Foster Dulles var bestört. Han beskrev unionen som ”ett hot mot alla våra

²³ **Guardian. 2003.** ”Macmillan backed Syria assassination plot”, *The Guardian*, 27 september 2003.

²⁴ *Ibid.*

intressen” och fröet till en enad arabisk stat under ”Nassers och ytterst Sovjetunionens” kontroll.²⁵ Samtidigt var han tveksam till förslag om att skapa en union av staterna på den arabiska halvön som motvikt till den egyptisk-syriska unionen. Dulles betraktade alla former av panarabism, radikal eller konservativ, som en utmaning mot USA:s hegemoni. Inte minst skulle en enhetlig arabisk oljepolitik utgöra ett ”kritiskt hot” mot västmakternas tillgång till billig energi.²⁶

Den egyptisk-syriska unionen utlöste en kedja av händelser från Beirut till Bagdad. I Libanon var den arabiska nationalismen en växande kraft bland studenter och palestinska flyktingar. Vänstern föraktade den auktoritära presidenten Camille Chamoun för hans vägran att bryta relationerna med västmakterna under Suezkrisen och hans närmande till den pro-västliga Bagdadpakten. Våren 1958 bröt ett uppror ut som utvecklades mot fullskaligt inbördeskrig. Snart kontrollerade oppositionen tre fjärdedelar av landets territorium. Som om inte det vore nog störtades den irakiska monarkin i en blodig militärkupp den 14 juli. Premiärministern Nuri al-Said dödades på gatan i Bagdad och kung Faisal och flera andra medlemmar av den kungliga familjen sköts ned i palatset.

Med monarkin i Irak föll ännu en pelare i det brittiska imperiet, som skickade fallskärmsjägare till Amman för att skydda den jordanska kungen från ett liknande öde. USA skickade i sin tur 14 000 marinsoldater till Beirut, uppbackade av den Sjätte flottans 70 fartyg utanför kusten. Interventionen i Libanon var ett tydligt mått på Vita husets desperation. Med växande ilska tvingades man se på hur den nya regimen i Irak lämnade Bagdad-pakten, stärkte relationerna med Sovjetunionen och genomförde jordreformer inspirerade av Egypten.

Iraks nye premiärminister, överste abd al-Karim Qassem, utmanades av högerkrafter som ville ansluta Irak till Förenade Arabrepubliken. Liksom sitt syriska systerparti såg det irakiska Baathpartiet unionen som en chans att utmanövrera kommunisterna. Men Qassem, vars egen mor var kurd, såg den arabiska nationalismen som en potentiellt destruktivt kraft i ett land med en stor kurdisk minoritet. Han var också beroende av det irakiska kommunistpartiet och kunde inte gå med på Nassers krav på upplösning av alla politiska partier. Ett första uppror mot Qassem i staden Mosul i mars 1959 slogs ned med hjälp av kommunistisk och kurdisk milis.

Washington såg snart Qassem som ett värre hot än Nasser, framför allt för att tilltagande radikalisering i Irak lätt kunde spridas till de små oljestaterna på den arabiska halvön. CIA-chefen Allen Dulles beskrev situationen i Irak som ”den farligaste i världen i dag”.²⁷ Följden var att de frostiga relationerna med Nasser åter tinade något. Det nationella säkerhetsrådet slog fast att USA måste ”arbeta närmare med den arabiska nationalismen” för att begränsa Sovjetunionens inflytande och säkra ”fortsatt tillgång på tillräckligt med [...] olja för att fylla vitala västeuropeiska behov till rimliga villkor”.²⁸ Eller som Eisenhower uttryckte saken: ”Eftersom vi är på väg att kastas ut ur regionen, kan vi lika gärna tro på den arabiska nationalismen”.²⁹ Enligt samma logik skulle amerikanska politiker ett par årtionden senare ”tro på” den muslimska fundamentalismen.

Nasser gjorde vad han kunde för att underblåsa västmakternas farhågor. Till journalister sade han sig ha ”trovärdig information” om en sovjetisk plan för att skapa en ”röd halvmåne” från Libanon till Kuwait — en illasinnad komplot som bara Egypten kunde stoppa. Mellan december 1958 och april 1959 fängslades över 1 000 vänstersympatisörer och fackliga ledare i Egypten, varav flera

²⁵ Mufti, Malik. 2007. ”The United States and Nasserist Pan-Arabism”, i Lesch (red) 2007, sid 146.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid, sid 149.

²⁸ NSC. 1958. *Nationella Säkerhetsrådets rapport NSC 5820/1*, 4 november 1958.

²⁹ Mufti 2007, sid 147.

torterades till döds. Nasser belönades av Washington med 125 miljoner dollar i bistånd och utökad försäljning av subventionerat spannmål. En rapport från utrikesdepartementet sade som det var: ”Även om vi inte direkt har kopplat Nassers nuvarande kampanj mot kommunismen med de steg vi tagit för att hjälpa Egypten, så råder det ingen tvekan om att Nasser förstår att vi har tagit dessa steg som ett tecken på gillande av hans nuvarande kampanj och att de har stärkt honom i hans antikommunistiska ansträngningar.”³⁰

*

Som ledare med oöverträffad nationalistisk trovärdighet var Nasser ett idealiskt redskap för USA:s intressen. Enligt diplomaten Michael Wright hade Nasser gjort ”mer för att förhindra kommunismens frammarsch i Mellanöstern än någonting västmakterna kunde ha uppnått med år av arbete.”³¹ Men när Nasser fängslade egyptiska kommunister var det inte bara för att behaga USA. Journalisten Mohammed Heikal, som stod Nasser nära, skrev att kommunisterna förföljdes för sin vägran att stödja den ”arabiska revolutionen”.³² Föreställningen att klasskonflikter undergrävde nationens styrka var en grundpelare i den borgerliga nationalism som var kärnan i såväl Baathpartiets ideologi som i Nassers politiska filosofi. Enligt Nasser var det en illusion att tro att de fattiga böndernas och arbetarnas levnadsstandard kunde höjas utan att nationens rikedom som helhet höjdes, vilket skulle ske med minimal statlig styrning av ekonomin.

Den ”arabiska socialism” som Nasser förknippas med i dag växte fram som svar på praktiska utmaningar och följde trenden i hela den kapitalistiska världen, där ökade stadiga ingrepp i ekonomin ofta gick hand i hand med aggressiv antikommunism. Mot slutet av 50-talet stod det klart att den privata sektorn inte på egen hand kunde generera den snabba industrialisering Nasser hoppats på. Genom nationaliseringar inom textilindustrin, banksektorn och transportsektorn ville regimen styra överskottet till produktiva investeringar inom strategiska områden. Politiken fortsatte eftersom den gav snabba resultat. Från 1959 växte ekonomin som helhet med runt 6,5 procent årligen och tillverkningsindustrin ännu snabbare — med över 10 procent årligen fram till 1964.

Industrins snabba expansion gav panarabismen dess ekonomiska logik. Svag inhemsk efterfrågan gjorde Egypten beroende av externa marknader. En sådan fann man i Syrien, som efter unionen öppnades för fri import av egyptiska produkter. Syriens ekonomiska underordning bidrog, tillsammans med Nassers ovilja att dela makten och statens växande inblandning i ekonomin, till att undergräva stödet för unionen. Två månader efter att nya omfattande nationaliseringsdirektiv — de så kallade ”socialistlagarna” — utfärdades i juli 1961 inträffade en militärkupp i Syrien. Nassers personliga sändebud till Damaskus, Abd al-Hakim Amir, greps i sitt hem och deporterades i pyjamas. Unionen var över. Av rädsla för att kuppen i Syrien skulle upprepas i Egypten beslöt Nasser att slå till mot potentiella konspiratörer. 167 personer inom landets ekonomiska toppskikt pekades ut som ”reaktionärer som arbetar med imperialismen”, fick sin egendom konfiskerad och berövades alla politiska rättigheter. Trots unionens sammanbrott försökte Nasser hålla drömmen om arabisk enighet vid liv. Hans vägran att överge namnet Förenade Arabrepubliken roade många; enligt ett populärt skämt syftade det på en union mellan övre och nedre Egypten. Ett mer allvarligt uttryck för hans strävan att upprätthålla Egyptens ledande roll var den militära interventionen i Jemen.

Det fattiga landet på den arabiska halvöns södra spets var delat i en shiamuslimsk teokrati i nord-

³⁰ Ibid, sid 150.

³¹ Ibid, sid 151.

³² **Mclaughlin. 1964.** ”Communists in Egypt: The Lost Tribe”, *Radio Free Europe Research*, 24 juni 1964.

väst och ett brittiskt protektorat kring den sydliga hamnstaden Aden, vars strategiska betydelse ökat efter att de probrittiska monarkierna i Egypten och Irak fallit. Den växande motståndsrörelsen mot den brittiska ockupationen av Aden fick ekonomiskt och militärt stöd av Nasser, liksom den militärrevolt som 1962 störtade monarkin i Nordjemen. Medan rebellerna i syd vann sin självständighet blev konflikten med den rojalistiska motståndsrörelsen i nord — som stöddes av Saudiarabien, Israel och Storbritannien — utdragen och blodig. Trots att Egypten som mest hade 70 000 soldater på marken slutade kriget i ett dödläge. I februari 1967 lovade Nasser att ”stanna i Jemen i 20 år om det är nödvändigt”; i praktiken hade reträtten redan påbörjats. Episoden har av historiker beskrivits som ”Egyptens Vietnam”. Än i dag råder en påfallande tystnad kring de tusentals soldater som stupade.

Kriget beräknas som mest ha kostat 1 miljon dollar om dagen och dränerade en hårt ansträngd ekonomi. Den snabba industrialiseringen krävde dyr import av kapitalvaror, importtullar ledde till omfattande smuggling och inom den svällande byråkratin växte korruptionen. USA:s vapenleveranser till Israel från 1963 och framåt drev Egypten att lägga allt större summor på militär upprustning och stärka det militära samarbetet med Sovjetunion — vilket återigen bestraffades av USA med indraget bistånd.

Kostnaderna vältrades över på den arbetande befolkningen. Arbetsdagarna förlängdes och indirekta skatter drev upp levnadsomkostnaderna. En våg av arbetarprotester under 1965 och 1966 visade att regimen stod på skakig grund. Men det var det tredje arab-israeliska kriget i juni 1967 som slutgiltigt krossade regimen framstegsmyt.

*

Bakgrunden till sexdagarskriget var en konflikt om regionens vattentillgångar. 1964 invigdes Israels nationella vattenledning från Genesarets sjö till landets södra och tätbefolkade centrala delar. Anläggningen ökade i ett slag landets bevattningsresurser med en fjärdedel och möjliggjorde ett blomstrande jordbruk i den torra Negevöknen,³³ men Jordanien och Syrien betraktade agerandet som en krigshandling. Arabförbundet svarade med en egen plan för att avleda Jordanflodens vatten. När arbetet påbörjades inledde Israel ett ”krig mot traktorer, bulldozrar, grävmaskiner och mudderverk”.³⁴ Arabstaterna skulle tvingas avbryta projektet eller riskera krig — och valde det förra.

Som svar på Israels militära övertag gav Syrien stöd till den unga palestinska gerillarörelsen Fatah, som grundats av palestinska studenter i Kairo och Beirut och genomförde sin första räd den 3 januari 1965. Konflikten förvärrades när Israel inledde symboliska försök att odla mark i den demilitariserade zonen på gränsen till Syrien. Den tidigare överbefälhavaren Moshe Dayan hävdade i en intervju med den israeliska journalisten Rami Tal tio år senare att ”minst 80 procent” av sammandrabbningarna längs gränsen var ett resultat av medvetna provokationer: ”Vi skickade en traktor för att plöja nånstans där det inte var möjligt att göra något, i den demilitariserade zonen, och visste i förväg att syrierna skulle börja skjuta. Om de inte sköt, sa vi åt traktorn att fortsätta längre fram, ända tills syrierna blev irriterade och sköt.”³⁵

Tonläget mellan länderna blev allt hätskare. Den 11 maj 1967 varnade Israels överbefälhavare Yitzhak Rabin för att ”den stund kommer då vi marscherar mot Damaskus för att störta den syriska regimen”.³⁶ För att inte förlora all prestige i arabvärlden var Nasser tvungen att agera. Han

³³ Rosenberg, Göran. 1996. *Det förlorade landet: en personlig historia*. Albert Bonniers förlag: Stockholm, sid 37.

³⁴ Shlaim 2001, sid 232.

³⁵ Ibid, sid 235.

³⁶ Alexander 2005, sid 134.

krävde ett tillbakadragande av FN-styrkorna i Sinai, skickade två bataljoner till området och stängde Aqabaviken för israeliska fartyg. I ett tal utmanade han regeringen i Tel Aviv: ”Vi säger att de är välkomna till krig; vi är redo för det; våra väpnade styrkor, vårt folk, alla är vi redo för krig. Under inga förhållanden ska vi överge någon av våra rättigheter. Detta är våra vatten.”³⁷

Men Egypten var långt ifrån redo. Morgonen den 5 juni genomförde Israel en förödande överraskningsattack mot landets flygbaser. Fyrahundra egyptiska plan sköts ned eller bombades på marken. Regimen tystade ner förlusterna — både av fruktan för opinionens reaktion och för att försäkra sig om att de allierade staterna skulle komma till undsättning. Mitt på dagen inleddes ett försök till motangrepp, men inom två timmar hade det syriska och jordanska flygvapnet utplånats, liksom en irakisk flygbas nära den jordanska gränsen. Kriget var i stort sett avgjort innan det börjat. Det var, med den israeliske historikern Avi Shlaims ord, ”den mest spektakulära militära segern i Israels historia”.³⁸

Enligt den ursprungliga krigsplanen skulle de israeliska styrkorna inta Gaza och en mindre del av Sinai tills Egypten gick med på att öppna Tiransundet. Men försvarsministern Moshe Dayan lät trupperna avancera till Suezkanalen — utan att konsultera eller informera den övriga regeringen.³⁹ På den östra fronten slogs de jordanska styrkorna lätt tillbaka. När den israeliska regeringen möttes på kvällen den 5 juni menade flera ministrar att man nu hade en historisk möjlighet att ”befria” östra Jerusalem. Den 7 juni intogs den gamla staden av fallskärmsjägare. Först efter att Jordaniens kung Hussein redan beordrat ett tillbakadragande av sina styrkor över Jordanfloden beordrade Moshe Dayan att hela Västbanken skulle intas, vilket skedde utan motstånd.

Trots att spänningarna mellan Israel och Syrien varit ursprunget till konflikten var den norra fronten länge den lugnaste. Syrien hann göra en flygräd och beskjuta bosättningar längs gränsen med artilleri innan ett förödande angrepp från det israeliska flygvapnet satte punkt för striderna. Moshe Dayan pressades av såväl militära befälhavare som företrädare för kibbutzer i regionen att erövra Golanhöjderna, men oroade sig för hur Sovjetunionen skulle reagera. Han påpekade att en invasion i syfte att ändra gränsen till förmån för bosättare i frontzonen skulle leda till ändlös konflikt med Syrien, som aldrig skulle acceptera en förlust av territorium. Ändå lät han till slut trupperna rycka fram på morgonen den 9 juni, bara timmar efter att Syrien begärt en vapenvila.

De framryckningar Israel gjorde i krigets slutskede kan knappast beskrivas som defensiva eller militärt nödvändiga. De syftade till att förstärka landets förhandlingsposition efter kriget och i bästa fall utöka dess territorium. Moshe Dayan själv medgav senare att det aldrig fanns någon tvingande militär anledning att attackera Syrien. Han ändrade sig på grund av ett uppsnappat meddelande från Nasser till Syriens president Nour al-Din al-Atasi, där han manade sin kollega att omedelbart be om vapenvila för att förhindra ett förkrossande slag mot den syriska armén. Egyptens och Syriens uppenbara kollaps måste enligt Dayan ”utnyttjas maximalt”.⁴⁰

De exakta orsakerna till att konflikten trappades upp till ett fullskaligt krig debatteras av militärhistoriker än i dag, men mycket tyder på att Nasser försökte bluffa sig ur krisen. Samtidigt som han hotade Israel med ”förintelse” vägrade han följa sina generalers råd att ta hem erfarna trupper från Jemen. I stället skickades två bataljoner med nya rekryter, mestadels fattiga bondsöner från landsbygden, till Sinai. Nasser försäkrade USA att han inte förberedde ett angrepp och gick med på att skicka sin vicepresident till Washington den 7 juni för att diskutera en

³⁷ Ibid.

³⁸ Shlaim 2001, sid 241.

³⁹ Ibid, sid 243.

⁴⁰ Ibid, sid 248.

diplomatisk lösning. CIA:s experter var eniga om att Egypten inte planerade att anfalla och att israelerna skulle ”piska skiten ur dom” om de gjorde det. Egypten hade hälften så många soldater på Sinai som israelerna hävdade och om de lämnade sina defensiva positioner skulle de bli sårbara för luftangrepp. Den sammanlagda militära balansen talade entydigt till arabernas nackdel: Israel var fullt kapabelt att hålla stånd på tre fronter och samtidigt lansera en offensiv på en fjärde.

Om Nasser bluffade så underskattade han de israeliska hökarnas beslutsamhet. Avi Shlaim menar att hans agerande ur deras perspektiv var oförlåtligt eftersom det upphävde vinsterna från Sinai-kampanjen elva år tidigare och skadade landets ”avskräckande förmåga”.⁴¹ USA:s nationella säkerhetsrådgivare Walt Rostow ansåg också att den israeliska oron inte berodde på någon överhängande militär fara utan på att en diplomatisk lösning på krisen oundvikligen skulle innebära ett politiskt nederlag, trots ett stort militärt övertag.⁴² Det avgörande beslutet att gå till krig togs bara tre dagar innan den egyptiske vicepresidenten väntades till Washington för informella förhandlingar, och Israels premiärminister Levi Eshkol motiverade angreppet just med att ”det finns en rörelse mot en kompromiss, på Israels bekostnad”.⁴³

Nassers andra misstag var att överskatta sin egen betydelse. Han insåg inte att han med sin militära intervention i Jemen hade överskridit en viktig gräns för USA, som såg den republikanska revolten i landet som ett allvarligt hot mot den konservativa regimen i Saudiarabien. I stället räknade han med att supermakterna skulle göra allt för att förhindra eller åtminstone begränsa en militär konfrontation mellan Israel och arabländerna — precis som de gjort under Suezkrisen. Under de senaste 15 årens diplomatiska intriger hade USA alltid månat om att inte helt klippa banden till den största arabstaten, hur frostiga relationerna än var. Man hade försiktigt balanserat från en ledare till en annan men noga undvikit att göra sig till hela arabvärldens fiende. På ett av det nationella säkerhetsrådets möten liknade John Foster Dulles den arabiska nationalismen vid ”en flod som svämmar över”— man kan inte stoppa den genom att ställa sig i vägen, i stället gäller det att försöka förhindra att den svämmar över sina vallar.⁴⁴ Men efter den egyptisk-syriska unionens sammanbrott hade spelplanen ritats om.

En avgörande vändpunkt kom våren 1963. Redan 1958 hade Eisenhower påpekat att en union mellan Syrien och Irak som motvikt till Nasser skulle vara ”våldigt praktisk”.⁴⁵ Fem år senare såg hans önskan ut att slå in när Baath-partiet grep makten i Irak och Syrien med exakt en månads mellanrum. I Irak blev kuppen blodig. Hundratals motdemonstranter sköts ned av armén och därefter följde en rensningskampanj mot misstänkta kommunister och vänsteraktivister, med hjälp av namnlistor som upprättats av CIA.⁴⁶ Mot slutet av året satt sjutusen i fängelse och minst 150 hade avrättats.⁴⁷

Syrien och Irak kontrollerades nu av ideologiskt besläktade regimer som passade Washingtons intressen perfekt, enligt statsvetaren Malik Mufti: ”Trots att de var radikala och nationalistiska kunde man lita på att de effektivt skulle slakta kommunister och inta en fientlig hållning gende-

⁴¹ Ibid, sid 237.

⁴² Popp, Roland. 2006. ”Stumbling Decidedly into the Six-Day War”, *The Middle East Journal*, 22 mars, 2006, sid 305.

⁴³ Citat efter Popp 2006, sid 309.

⁴⁴ Mufti 2007, sid 156.

⁴⁵ Ibid, sid 152.

⁴⁶ Se t.ex. **New York Times**. 2003. ”A Tyrant 40 Years in the Making”, *New York Times*, 14 mars 2003.

⁴⁷ **Salucci, Ilario**. 2005. *A People's History of Iraq: The Iraqi Communist Party, Workers' Movements and the Left 1924-2004*. Haymarket books, sid 47-49.

mot Nasser.”⁴⁸ I början av 1964 rapporterade USA:s ambassadör i Kairo, John S. Badeau, att USA:s inflytande i Mellanöstern var större än någon gång sedan 1955. Därmed behövde man inte längre fokusera på att tygla den ledande arabstaten, utan kunde sprida sina risker. Utan hänsyn till Egypten stärktes successivt de militära banden till Saudiarabien och Jordanien. Samtidigt omvärderades politiken gentemot Israel.

Washington hade länge avhållit sig från att öppet stödja Israel av hänsyn till den arabiska opinionen, men 1963 hade läget förändrats. Nu kunde Kennedy förklara för Golda Meir att USA betraktade Israel som en allierad även om någon formell allians inte var möjlig.⁴⁹ Offensiva vapen såldes för första gången och inom fem år hade det militära biståndet mångdubblats från 44 miljoner dollar till 995 miljoner.⁵⁰ Fyra år senare gav man indirekt klartecken för ett ”preventivt” krig mot Egypten. Den 3 juni 1967 mötte Mossadchefen Meir Amit den amerikanske utrikesministern Robert McNamara och förklarade att Israel stod i begrepp att anfalla. När McNamara frågade hur lång tid kriget skulle ta svarade Meir Amit: ”sju dagar” — en bedömning som McNamara inte invände mot.

Ur Nassers perspektiv hade USA inte bara uppmuntrat Israels angrepp. Genom att avkräva Egypten ett löfte om att inte avfyra det första skottet utan att kräva några liknande garantier från Israel hade man dessutom lurat honom i en fälla. Hur överdrivna anklagelserna mot USA än var — till exempel påståendena att amerikanska stridsflygplan deltog i det inledande angreppet mot egyptiska flygbaser — ligger det något i det argumentet. Om Nasser intalat sig att han var mer betydelsefull för supermakten än han faktiskt var, så var det en illusion som Vita huset med sitt agerande inte gjorde något för att bryta.

*

Under de sex dagar som kriget varade miste nästan 20 000 människor livet, omkring 15 000 var egyptier och 776 israeler. Siffrorna ger en fingervisning om Israels militära överlägsenhet, trots arabländernas geografiska och befolkningsmässiga storlek. Den statliga tidningen al-Akhbars påstående att Egypten producerade avancerade missiler som inte kunde upptäckas av radar avslöjades som en av många lögner som propagandapparaten spottat ur sig.

När nederlagets omfattning blev uppenbar bröt spontana protester ut i Kairo där slagorden ofta riktades mot Nasser själv. Den 9 juni gav presidenten sitt första radiotal sedan krigsutbrottet, där han tog på sig det fulla ansvaret för vad som skett och meddelade sin avgång. Ingen kunde förutse det som hände sedan: inom några timmar strömmade hundratusentals människor ut på gatorna och krävde att Nasser skulle stanna vid makten. ”Nasser, Nasser, lämna oss inte” varvades med slagord mot imperialismen.

Folkets reaktion var inte ett uttryck för oreserverat stöd. Den egyptiske historikern Atef Lutfi al-Sayyid Marsot tycker sig snarare se en bister uppmaning i folkets rop: ”Du satte oss i knipan, ta oss ur den!”⁵¹ Stödet för Nasser i nederlagets stund kan också ha berott på att alternativet ansågs långt värre: den förväntade efterträdaren Zakaria Mohie al-Din sågs som den mest högerorienterade och proamerikanska av regimens män. Marxisten Mahmoud Hussein menar i sin tur att en ny verklighet föddes den natten: medborgarna började återigen uppfatta sig själva som

⁴⁸ Mufti 2007, sid 154.

⁴⁹ Ball, George. 1979. ”The Coming Crisis in Israeli-American relations”, *Foreign Affairs*, Winter 1979/1980, sid 234.

⁵⁰ Mufti 2007, sid 153.

⁵¹ Marsot, Atef Lutfi Al-Sayyid. 1985. *A Short History of Modern Egypt*. Cambridge, sid 125.

politiska subjekt. Om folket gett Nasser sitt förtroende så kunde det också återkallas.⁵²

Demonstranter protesterar mot Nassers avgång 1967

Den 9 juni följdes av en våg av radikalisering som tilltog i takt med att det ekonomiska läget försämrades, bland annat till följd av kriget. Med Sinai förlorade Egypten kontrollen över 70 procent av den nationella oljeproduktionen och stängningen av Suezkanalen drabbade en ännu viktigare inkomstkälla. Samtidigt hade förtroendet för armén raserats. På gatorna spreds historier om korruption och inkompetens och om befälhavare som tagit bad i soldaternas dricksvatten eller övergett sina trupper i öknen när det israeliska angreppet började. Allt fler talade om en privilegierad "officersklass" som distanserat sig från resten av befolkningen. Den gamla elitens titlar som Pasha och Bey hade ersatts med militära gradbeteckningar och över tusen officerare hade omplacerats till höga positioner inom den statliga byråkratin.

I februari 1968 kokade missnöjet över. Den tändande gnistan var de lindriga domarna mot flera

⁵² Hussein, Mahmoud. 1974. *Class Conflict in Egypt: 1945-1970*. Monthly Review Press, sid 265.

höga officerare som gjorts till syndabockar för förlusten i kriget. Arbetare inom flera av militärindustrins fabriker organiserade demonstrationer under slagord som ”Ingen nåd för förrädarna” och ockuperade en polisstation. Säkerhetsstyrkorna öppnade eld och flera arbetare sårades.⁵³ Nästa dag restes barrikader på flera platser i staden medan tusentals studenter tågade till parlamentet. Till slut släpptes en delegation in för att träffa parlamentets talman, Anwar al-Sadat. Med ofattbar självsäkerhet fördömde studentledarna höga militärer som odugliga opportunisterna och krävde pressfrihet, fria val och att säkerhetspolisens agenter skulle slängas ut från universiteten.

Arresteringar av flera studentledare följdes av nya demonstrationer, vars fokus var en tre dagar lång ockupation av en av den tekniska fakultetens byggnader. Att revolten börjat som en protest mot de lindriga straffen mot en grupp ”landsförrädare” var sedan länge glömt. I stället blev slagorden alltmer politiska: ”Var är friheten, Anwar al-Sadat?” och ”Avskeda inkompetensens parlament”.⁵⁴ Socialistiska grupper krävde att revolutionen skulle fördjupas och demokratiseras — ”ingen socialism utan frihet” löd ett populärt slagord. Protesterna kulminerade när demonstranter tog kontroll över Befrielsens torg. Till slut kallades armén in för att skingra folkmassan.

I nya studentdemonstrationer i november samma år dödades minst 16 personer och hundratals sårades. Regimen anklagade ”professionella agitatorer” eller israeliska agenter för att ligga bakom protesterna. Under ett tal i december läste Nasser högt ur en rapport i *Daily Telegraph* om sammandrabbningar mellan studenter och polis i London — detta var ju '68 — vilket enligt honom visade att det inte finns ”något land i världen där demonstrationer tillåts äga rum utan restriktioner”.⁵⁵

Året därpå lanserade Nasser ett utnötningskrig mot de israeliska trupperna vid Suezkanalen — dels för att förhindra att vapentilleståndslinjen blev en de facto gräns, dels för att avleda den interna oppositionen. Israeliska flygbombningar i Nildeltat och utkanterna av Kairo gjorde att folket åter slöt upp bakom regimen. Militären, som två gånger under 1968 kallats in för slå ned folkliga uppror i stället för att bekämpa de israeliska ockupationsstyrkorna på Sinai, fick chansen att återupprätta sitt anseende. Men effekten avtog i takt med att krigets ekonomiska och mänskliga kostnader växte utan synliga framsteg.

Vid sidan av det folkliga missnöjet växte den interna kritiken mot ”socialismen” och Nassers utrikespolitiska vågspel. Statskapitalismens begränsade karriär- och inkomstmöjligheter orsakade missnöje bland systemets byråkrater. Officerare som lämnat militären för lukrativa tjänster inom den civila byråkratin eller det privata näringslivet var inte alltför glada över att tvingas ut i strid med dåligt tränade och utrustade förband. Det växande beroendet av Sovjetunionen hade alltid varit en nagel i ögat på proamerikanska officerare, men ifrågasattes av allt fler efter att Moskva visat sig ovilligt eller oförmöget att rädda arabvärlden från ett förödande nederlag i sexdagarskriget.

I ett försök att avvärja sina kritiker lanserade Nasser symboliska politiska reformer och tog små steg mot en liberalisering av ekonomin. Knappt ett år före sin död utsåg han Anwar al-Sadat till vicepresident och bäddade därmed själv för det paradigmskiftet som drevs igenom på 70-talet. Sadat var mest känd som den som utsetts till att läsa upp kuppmaakarnas första radiokommuniké till det egyptiska folket på morgonen den 23 juli 1952, men tillhörde tveklöst regimen högerfalang. Han var en tid medlem av Muslimska brödrskapet och behöll nära kontakter med

⁵³ Ibid, sid 293.

⁵⁴ Ibid, sid 296.

⁵⁵ Abdallah, Ahmed. 1985. *The Student Movement and National Politics in Egypt*. London, sid 171.

rörelsen även efter militärkuppen.

Inom några år vid makten hade Sadat kastat ut de sovjetiska rådgivarna ur landet och inlett omfattande liberaliseringar av ekonomin. Egyptens inblandning i andra arabländer upphörde inte, men ändrade karaktär. Där Nasser utkämpat ett krig via ombud mot det konservativa Saudi-arabien i Jemen stödde Sadat i stället Sudans högerorienterade och brutale diktator Jaafar Numeiri. Som tack var Numeiri en av endast två arabledare som inte bröt relationerna med Egypten efter att Sadat undertecknat ett fredsavtal med Israel den 26 mars 1979. Vid det laget hade Egypten slutgiltigt övergett sina anspråk på att vara de koloniserade folkens förkämpe och arabernas röst i världen.

Lästips

Nawal El Saadawi & Sherif Hetata: [Muslimska brödrskapet i Egypten](#) (1994)

Marie-Christine Aulas: [Anwar el Sadats Egypten: Öppning mot Väst, isolering i arabvärlden](#) (artikel från 1976, om Egypten efter Nassers död)

Samir Amin: [Egyptens moderna historia](#)